

श्रीकृष्ण जन्माष्टमी विशेष

श्रीकृष्ण जन्माष्टमी : धर्म, दर्शन र भक्तिको उत्सव

श्रीकृष्ण जन्माष्टमी भगवान् श्रीकृष्णको अवतरण दिवसका रूपमा मनाइने पावन पर्व हो, जसमा भक्तजनहरूले व्रत, पूजा, भजन-कीर्तन र जाग्राम गर्दै श्रद्धापूर्वक मनाउँछन् । यो पर्व नेपाललगायत सम्पूर्ण हिन्दू समुदायमा सांस्कृतिक र आध्यात्मिक उत्सवका रूपमा उल्लासपूर्वक मनाइन्छ...

■ विश्वनाथ खरेल

भनिन्छ कि भगवान् श्रीकृष्णको पृथ्वीमा प्रादुर्भाव भएको दिनलाई श्रीकृष्ण जन्माष्टमी भनिन्छ । यस दिनलाई वैष्णव धर्मावलम्बी, वल्लभ सम्प्रदाय, चैतन्य सम्प्रदाय, राधाकृष्ण सम्प्रदाय, श्रीकृष्ण प्रणामी सम्प्रदायलगायत अन्य हिन्दू धर्मावलम्बीहरूले विशेष महत्त्वका साथ व्रत बस्दै श्रद्धापूर्वक मनाउने गर्दछन् । यस दिन भक्तजनहरू उपवास बस्छन् र मध्यरातमा भगवान् श्रीकृष्णको पूजा-अर्चना गर्दै रातभर भजन, कीर्तन तथा कथा श्रवण गर्दै जाग्राम बस्छन् । श्रीकृष्ण जन्माष्टमीको दिन रोहिणी नक्षत्र र बुधवार परेमा विशेष शुभ मानिन्छ । यही नक्षत्र र बुधवारमा भगवान् श्रीकृष्णको जन्म भएको धार्मिक विश्वास रहिआएको छ ।

हाम्रो देशको सन्दर्भमा हेर्दा, कृष्ण जन्माष्टमीको अवसरमा मुलुकभरका प्रायः सबै कृष्ण मन्दिरहरूमा भक्तजनहरूको घुइँचो लाग्ने गर्छ । विशेषतः ललितपुरको मंगलबजारस्थित कृष्ण मन्दिरमा यस अवसरमा दिनभर हजारौं श्रद्धालुहरूको भीड लाग्दछ । यस मन्दिरमा दर्शन गर्न राष्ट्र प्रमुख स्वयं उपस्थित हुने प्रचलनसमेत रहिआएको छ । सो क्रममा राष्ट्रपतिले मन्दिरका पुजारीबाट टीका थापी जल तथा पुष्पप्रसाद ग्रहण गर्ने धार्मिक परम्परा रहेको पाइन्छ । त्यस्तै, उपत्यकाको हनुमानढोकास्थित अष्टकोणाकार कृष्ण मन्दिरमा पनि यस दिन भक्तजनहरूको ठूलो उपस्थिति देखिन्छ । यसै अवसरमा काठमाडौँको असनदेखि बालकुमारीसम्म विभिन्न स्थानहरूमा श्रीकृष्णका तस्विरहरू सजाएर भुन्ड्याउने चलन पनि छ ।

श्रीकृष्णले गोपिनी र राधासित गरेको प्रेम-प्रसंगका कारण यो महिनालाई प्रेम उत्सव अर्थात् भुला उत्सवका रूपमा समेत मनाउने गरिन्छ । यसलाई पूर्वीय जगतको प्रेम दिवसका रूपमा लिइन्छ, जुन पश्चिमी सभ्यताबाट आयातित 'भ्यालेन्टाइन डे' को सांस्कृतिक प्रभावको सट्टामा हाम्रो मौलिक परम्पराको प्रेमोत्सव हो । त्यसैले श्रीकृष्ण जन्माष्टमीको दिन श्रद्धालुहरू साँफ स्नान-पूजा गरी मध्यरातमा नौनी हातमा लिएका बालकृष्णलाई वा शालिग्राम शिलालाई कोकाभित्र राख्छन् । ठिक मध्यरातमा त्यस शिलालाई बाहिर निकालेर हपोल्लासपूर्वक जन्मोत्सव मनाइन्छ । यसलाई श्रीकृष्णको जन्मको प्रतीकात्मक घटनाको रूपमा लिइन्छ । त्यसपछि भगवानलाई पञ्चामृत वा शुद्ध जलले स्नान गराई श्रीखण्ड, चन्दन,

पत्रिकामार्फत केही तथ्यहरू प्रस्तुत गरेका छन् । उनका अनुसार श्रीकृष्णको जन्म मथुरा नगरीमा भाद्र कृष्ण अष्टमीको दिन ३२२८ ईसा पूर्वमा भएको हो । उहाँले १२५ वर्षको उमेरमा फागु पूर्णिमाको दिन अर्थात् फेब्रुअरी १८, ३१०२ ईसा पूर्वमा देहत्याग गर्नुभएको थियो । यही दिनदेखि कलियुगको आरम्भ भएको मानिन्छ । अर्का विद्वान् विश्वनाथ चक्रवर्तीका अनुसार भगवान श्रीकृष्णले जीवनका सुरुवाती ३ वर्ष ४ महिना गोकुलमा, त्यसपछिका केही वर्ष वृन्दावन, नन्दग्राम र द्वारकामा

विताउनुभएको थियो ।

अतः पृथ्वीमा पूर्णब्रह्म श्रीकृष्णले मानव जीवनमाथि कृपा बर्साउने उद्देश्यले अनेक प्राणीहरूको रूप लिएर अवतरण गर्नुभएको धार्मिक मान्यता छ । जब श्रीकृष्णको हृदयमा मनुष्यप्रति अहैतुकी कृपा गर्ने इच्छा हुन्छ, तब स्वयं भगवान् श्रीकृष्णले कुनै अवतारको रूपमा नभई प्रत्यक्ष नन्दवाबा र यशोदा मैयाको घरमा नर-लीला गर्न मनुष्यका रूपमा जन्म लिने गर्नुहुन्छ । यसैले, केशको अत्याचारबाट मथुरा र मथुरावासीलाई मुक्त गराउन तथा भगवद्गीतामा वर्णित जीवनोपयोगी धर्मदर्शन संसारलाई दिनका लागि श्रीकृष्णको अवतार भएको हो भन्ने कुरामा दुईमत छैन ।

भगवान् श्रीकृष्णको पावन अवतार भगवान् चैतन्य महाप्रभुले कलिकालका जीवहरूको कल्याणका लागि विशेष रूपमा भगवान्को नाम संकीर्तनको शिक्षा दिनुभएको हो । वास्तवमा साधनाहरूमा भगवान्को नामजस्तो सरल, श्रेष्ठ र सुलभ साधना अरू छैन, जसले भक्तिलाई प्रेममा रूपान्तरण गर्दछ । यही नाम-स्मरण शास्त्रमा प्रेम-प्राप्तिको परम उपायको रूपमा मानिएको छ । आज संसारभर धेरै मानिसहरूले दुःख भोग्नुको मूल कारण नै यही भगवत्स्मरणबाट टाढा हुनु हो । त्यसबाट मुक्त हुने एकमात्र उपाय श्रीकृष्णको शरणागति नै हो । यही शरणागतिको भावनामा आधारित रही वासुदेव र देवकीको आठौँ गर्भबाट भगवान् विष्णुको आठौँ अवतारका रूपमा श्रीकृष्णको जन्म भएको धार्मिक विश्वास रहिआएको छ ।

जसरी कंशले देवकी र वासुदेवलाई जेलमा कैद गरेर राखेका थिए, त्यही अवस्थामा श्रीकृष्णको जन्म भएको थियो । चारैतिर सैनिक सुरक्षा रहे पनि भगवान् विष्णुको मोहिनी शक्तिका कारण श्रीकृष्ण जन्मिने बेला सबै सैनिकहरू गहिरो निद्रामा थिए । त्यही बेला वासुदेवलाई 'नवजात शिशु श्रीकृष्णलाई वृन्दावनस्थित मित्र नन्दको घरमा पुर्‍याऊ' भन्ने आकाशवाणी भएको थियो । यही मोहिनी शक्तिका प्रभावले गर्दा यो रातलाई मोहरात्रि पनि भनिन्छ । वासुदेवले नन्दको घरमा श्रीकृष्णलाई पुर्‍याएर, त्यही रात नन्द पत्नी यशोदाको गर्भबाट जन्मिएकी बालिकालाई लिएर फर्किएपछि मात्र सैनिकहरू व्युँभएको महाभारतमा उल्लेख गरिएको छ ।

श्रीकृष्णले पापका प्रतीक मामा केशको वध गरी हजुरवा उग्रसेन तथा आफ्ना माता-पिता देवकी र वासुदेवलाई जेलमुक्त गराउनुभयो । यसै घटनाको स्मृतिमा अन्याय, अत्याचार र दानवी प्रवृत्तिबाट मानव जातिलाई सुरक्षित राख्ने उद्देश्यले भगवान् विष्णुले मानिसको रूप लिई श्रीकृष्णको रूपमा

जन्म लिनुभएको धार्मिक भावनाको सम्मानस्वरूप श्रीकृष्ण जन्माष्टमी पर्व मनाइन्छ । श्रीकृष्णले आजीवन सत्यको पक्षमा रही सत्कर्मका लागि मानव जातिलाई प्रेरणा दिनुभयो । कौरव र पाण्डवबीच कुरुक्षेत्रमा भएको धर्मयुद्धमा अर्जुनको सारथीका रूपमा रहँदै युद्धका माध्यमबाट सत्य पक्षमा दृढ रहन प्रेरणा दिनुभयो । यही युद्धका क्रममा श्रीकृष्णले अर्जुनलाई दिनुभएको उपदेश नै श्रीमद्भगवद् गीता हो, जसलाई हिन्दूहरूको अत्यन्त पवित्र ग्रन्थको रूपमा लिइन्छ ।

गीता र श्रीकृष्ण

हामी अहिले श्रीकृष्ण जन्माष्टमी मनाउँदै छौं । यस सन्दर्भमा श्रीकृष्णले प्रदान गरेको गीताको रहस्य बुझ्न पनि आवश्यक छ । कर्म, ज्ञान र भक्ति गीताका मूल सन्देश हुन् र कृष्णको सन्देश असत्यमानले सत्यको विजय हो । असत्यका प्रतीक कंसविरूद्ध श्रीकृष्णले युद्ध छेडे, विजय प्राप्त गरे । त्यसैमा सीमित नरही, महाभारत रचेर अशान्तिका काला बादलको अन्त्य गरे, गीताको उपदेश दिए, व्यावहारिक बन्न सिकाए । गीतामा भनिएको छ- यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत, अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ।

भाद्र महिनालाई 'भलो काम गर्न प्रेरित गर्ने मास' भनिन्छ । यसलाई सेवाकर्ममा सहभागी हुने समयको रूपमा बुझ्न सकिन्छ । ज्ञान, कर्म र भक्ति योगका उपासक सर्वेश्वर श्रीकृष्ण यही समयमा आमाको कोखबाट जन्मिएका थिए । ज्ञान मस्तिष्क हो, तर विवेकविहीन हृदयबाट प्रयोग गरिने ज्ञानले विज्ञानको दुरूपयोग गराउँछ । विज्ञानको अनुचित प्रयोग भइरहेका यस्ता समयहरू पनि यही भाद्र महिनामा परेका छन् ।

गीताले भनेको छ- कर्म गर, फलको आशा नगर । मानव रूपी अर्जुनलाई ईश्वर रूपी श्रीकृष्णले भनेका छन्- युद्ध गर, तर तिमी नायक होइनौ, म हुँ, जे हुन्छ, मबाटै हुन्छ । मलिन बनेका अर्जुनलाई निमित्त बनाएर संसारको भार हरण गरेका श्रीकृष्ण शस्त्र मात्र होइन, शास्त्रका ज्ञाता पनि थिए । त्यसैले उनले संसारलाई कर्म, ज्ञान र भक्तिको त्रिवेणी नै जीवनको सार हो भन्ने सन्देश दिए ।

स्थूल जगत नबुझी, सूक्ष्म जीवन बुझ्दै न । जीव र जगतको दोसांध नै जीवन हो, त्यो पनि

मानव जीवन । जीवनमा जे छ, जगतमा त्यही छ-केवल थोरै र धेरैको मात्रा फरक छ ।

सन् १९४५ अगस्ट ६, बिहान ठीक ८:१५ बजे-संसारले कल्पनै नगरेको घटना भयो । सुपर पावर अमेरिकाको युद्धक विमानले जापानमा बम खसाल्यो । १ लाख ४० हजार मानिसको तत्काल मृत्यु भयो । विकिरणबाट थप १ लाख ४ हजार जनाको अकाल मृत्यु भयो । युद्धअघि र पछि गरी फुट्टै २ लाख ५० हजार मानिस मारिए । हिरोसिमा सहरमा खसालिएको उक्त बम २० हजार टिएनटी बराबरको थियो, नाम थियो 'लिटल ब्याड' । युरेनियम-२३५ रासायनिक तत्वले भरिएको यो शस्त्र केवल १० फिट लामो थियो । वमलाई 'इनोलागे' नामक बी-२९ बमवर्षक विमानबाट खसालिएको थियो ।

अब समयले थप कोल्टे फरेको छ । जैविक र आणविक हतियारको होडबाजी र प्रयोग भइरहेको छ, केवल एक मानवले अर्को मानवलाई नष्ट गर्न । बम जत्तिकै शक्तिशाली अदृश्य कोरोनाले लाखौं मानिसलाई निलेको समय धेरै टाढा छैन । त्यतिबेला पनि अमेरिका सबैभन्दा बढी प्रभावित राष्ट्र बन्यो । अहिले पनि शस्त्रास्त्रको प्रयोग युक्रेन, इजरायललगायत थुप्रै ठाउँमा भइरहेको छ । पछिल्ला १० वर्षमा २० हजारभन्दा बढी मानिस युद्धमा ध्यानस्थ भएजस्तै नबुझ्ने गरी सिधिए ।

आज हामी धान्ने नसक्ने महँगीको त्रासमा परेका छौं, यो पनि एक प्रकारको युद्ध नै हो । जसले बुद्ध र पशुपतिनाथ देखेको छ, सर्जक विष्णुको प्रतिमूर्ति श्रीकृष्णको गाथा सुनेको छ- त्यसले आजभन्दा ५ हजार १ सय २६ वर्षअघि कलियुगको आरम्भदेखिको सत्ता र शक्तिको दुरुपयोग पनि

देखिरहेको छ । महाभारतको विभीषिकाबाट व्युँभएको मानवले श्रीकृष्णको पावन गाथा आज पनि भुलेको छैन ।

संसारमा शान्तिको सन्देश दिन्छु भन्ने संयुक्त राष्ट्रसंघका लागि युक्रेन, रसिया, चीन, ताइवान, सिरिया, इजरायल, अफगानिस्तान, बङ्गलादेश मात्र होइन, श्रीलंका पनि 'मसला' बनेका छन् । मस्तिष्कको दुरुपयोग गरेर प्राप्त ज्ञानको के काम, यदि विवेक छैन भने ? यही पृथ्वीमा सेप्टेम्बर ११ जस्ता आतंक जन्मिए, विन लादेन जन्मिए, टिबन टावर जले, आज पनि सम्भिर्द्धा आड जिर्जिग हुन्छ । चीन, अमेरिका, रसिया जस्ता राष्ट्रप्रमुखहरू भ्रमणमा निस्कँदा कालो भोला बोक्ने गरेका छन् रे ! ती भोलाभा कति परमाणु बम बराबरको शक्ति छ-कोही जान्दैन । पहिलो र दोस्रो महायुद्ध भइसके, तर तेस्रो महायुद्धको छनक देखिएको छ । अब युद्ध पानी र अन्नका लागि हुन सक्छ । आखिर हतियार बनाएपछि प्रयोग नभए 'खिया लाग्छ' भन्ने सोच पनि हो ।

बुद्धको विवेक र कृष्णको गीतामृतको दुरुपयोग किन भइरहेछ ? विज्ञान मानिसको मस्तिष्कको उपज हो भने मस्तिष्कको पिता त सर्जक ईश्वर नै हुन् । धर्ती उनकी माता, धर्तीका सम्पूर्ण प्राणी उनका सन्तति हुन् । त्यसैले श्रीकृष्णले भागवतमा भनेका छन्- 'अहं सर्वेषु भूतेषु' अर्थात्, म सबै प्राणीमा छु ।

मान्छे, पहाड, तर पट्टेपछि भुसुकै विसिन्छ । संसारको अहिलेसम्मको प्रगति यही हो । र त, आज मान्छे कसैसित डराइरहेको छ भने त्यो मान्छेबाटै हो । हिंसक प्राणीभन्दा बढी पीडा आजको मानवलाई मानववाटै भइरहेको छ ।

कविता

कृष्णगाथा : धर्मको दीप

जनक बराल

गोकुलको बिहानी उज्यालो, सुर्यको सुवास, बाँसुरीको मिठो तान, मनमा अनन्त आस । नन्दलालको हाँसोले, आकाश रमायो, यमुना किनारमा प्रेमको राग बजायो ॥

राधाको मुस्कान, निर्मल जलको धार, कृष्णको हृदयमा बस्यो करुणा अपार । माखन चोर्ने खेल, बालपनको लहर, तर, अन्तरमा थियो सत्यको आधार ॥

कंसको अत्याचार, मथुरामा छायो, धर्मको योद्धाले अन्याय हटायो । द्वारिकाको दरबारमा बुद्धिको प्रकाश, शान्ति र न्यायमा सदैव विश्वास ॥

कुरुक्षेत्रको रण, गर्जन र घमासान, कौरव-पाण्डव भिड, अधर्मको तूफान । अर्जुनको धनुष भर्‍यो, आँखा भयो भिज, मनमा संशय, हृदय भयो निस्सहज र भीज ॥

'हे माधव, कसरी लड्ँ आफ्नै रक्तसँग ?' अश्रुका छालमा डुब्यो मनको रंग । कृष्ण मुस्काए, वाणीको दीप जलाए, सत्य र कर्तव्यको मन्त्र सुनाए-

'कर्म तिमी गर, फलमा मोह नगर, धर्मको बाटो समात, संशयलाई टाढा गर । आत्मा न त जन्मिन्छ, न कहिले नाश, शरीर बदलिन्छ, चेतनाको बास ।'

यो वाणी सुनि अर्जुन उठे दृढ, धर्मका लागि लडे, मोह भयो क्षीण । कृष्णको शिक्षा- सहनशीलता र विवेक, अधर्मको सामना, सत्यको टेक ॥

मायाले जित्ने, तर सत्यमा अडान, शान्त मुस्कान, बुद्धिको उडान । रणमा उनले अस्त्रको धार नदेखाए, तर ज्ञानको बाणले अन्धकार भगाए ।

गीताको प्रत्येक श्लोक जस्तै अमृत, जीवनको बाटो, सत्यको मित्र । 'मन जित्न सक्ने, जग जिच्छ सारा, अहंकारले त टुट्छ हृदयको तारा ।'

आज पनि जीवनमा रणभूमि छ, लोभ र मोहको जालले घेरेको पृष्ठ । त्यसैबेला सम्भ, कृष्णको त्यो वाणी, धर्म र सद्भावको अविनाशी पानी ॥

हे गोपाल, हे मुरलीधर, तिम्रो शिक्षा अमर रहोस् हरपलभर । महाभारतको रण होस् कि मनको मैदान, तिम्रो गीता नै हो हाम्रो साँचो निदान ॥

बाँसुरीको स्वर, धर्मको उज्यालो, तिम्रो मुस्कान सबै रहोस् संसारको प्यालो । गोकुलदेखि कुरुक्षेत्रसम्मको कथा, कृष्ण तिमी हो अमर, युगौको व्यथा ॥

